

Эр Кошой сүйлөп салыптыр [III т, 75]

Азыноолак кеп кылганыбыздай тилдик кубулуштар көп кырдуу болгондуктан эпостун тилиндеги өзгөчөлүктөр окурманга табигый түрдө эч кандай кыйынчылыгы жок кабылдоого жана түшүнүүгө ылайыкталган.

Колдонулган адабияттар:

1. "Манас" эпосу 1-том Фрунзе: 1982
2. "Манас" эпосу 2-китеп Фрунзе: Кыргызстан 1980
3. "Манас" эпосу 3-китеп
4. "Манас" энциклопедиясы. Т.1-Б.: Кыргыз энциклопедиясынын башкы редакциясы,1995
5. Бекназаров К. Кыргыз жазуучуларынын чыгармаларындагы диалектизмдер,-Ф.,1987
6. Юнусалиев Б. Кыргыз диалектологиясы -Ф.,1971
7. Юнусалиев Б. Тандалган эмгектер.-Ф.,1985

References:

1. "Manas" epic volume 1. Frunze: 1982
2. "Manas" epic book 2 Frunze: Kyrgyzstan 1980
3. "Manas" epic book 3
4. "Manas" encyclopedia. Vol. 1-B.: Main editor of the Kyrgyz encyclopedia, 1995
5. Beknazarov K. Dialectisms in the works of Kyrgyz writers, F., 1987
6. Yunusaliev B. Kyrgyz dialectology - F., 1971
7. Yunusaliev B. Selected works.-F., 1985

УДК 09 00 03

DOI 10.33514/ ВК-1694-7711-2022-2(1)-26-35

Дүйшөнбаев Папан Эргешович

«Манас» жана Ч. Айтматов Улуттук академиясы, башкы адис

Дуйшенбаев Папан Эргешович

Национальная академия “Манас” и Ч. Айтматова, главный специалист

Duishenbaev Papam Ergeshovich

National Academy "Manas" and Ch. Aitmatov, chief specialist

**ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН ДИНИЙ КӨЗ КАРАШТАРЫ
ВЗГЛЯДЫ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА НА РЕЛИГИИ
CHINGIZ AITMATOV'S VIEWS ON RELIGION**

Аннотация: Макалада Чынгыз Айтматовдун көркөм жана публицистикалык чыгармаларындагы диний көз караштары талданып, жазуучу негизинен саясатта космополиттик көз караштарды карманса, ал дин маселесинде да жалпы адамзаттык кызыкчылыктарга артыкчылык берип, дүйнөлүк диндердин ассамблеясы тууралуу кыялы жөнүндө айтылат. Айтматов исламды тутунган үй-бүлөдө төрөлгөн, пайгамбарды “менин Мухаммедим” деген, чыгармаларында Курандын улуулугуна арналган саптар аз эмес, бирок ал жалпы адамзаттын кызыкчылыктарына артыкчылык берген. Диндер жана ишенимдер бири-бирине каршылашып, душман болбостон биримдикте, ынтымакта болуусун, жалпы

адамдардын рухий, маданий жактан гүлдөп, өсүп өнүгүүсүнө кызмат кылуусун, ар бир аң сезимдүү адам бир диндин гана эмес, диндердин Ассамблеясынын мүчөсү болуусу жөнүндө кыялданган.

Аннотация: В этой статье анализируются религиозные взгляды Чингиза Айтматова на основе художественных и публицистических произведений, а также эпистолярных наследий, написанные в разные годы, и выступления им с разных трибун во весь период его творчества и общественной деятельности. Он в политике придерживался в основном космополитических взглядов, и это особенности его в значительной мере экстраполировались на религиозные и конфессиональные вопросы. Он с рождения был мусульманином, назвал пророка “моим Мухаммедом”, в его художественных произведениях немало от души идущие проникновенные слова о “Коране”, но он нигде и никогда не противопоставлял одну религию на другую. Он мечтал о Ассамблее мировых религий, где все религии и убеждения мирно сосуществовали бы, где бы каждый человек смог считать себя полноправным членом этой ассамблеи.

Annotation: This article analyzes the religious views of Chingiz Aitmatov on the basis of artistic and journalistic works, as well as epistolary legacies written in different years and expressed by him from different stands throughout the entire period of his work and social activities. In politics, he adhered mainly to cosmopolitan views, and these features of his were largely extrapolated to religious and confessional issues. He was a Muslim from birth, called the prophet “my Mohammed”, in his works of art there are a lot of heartfelt words about the “Koran”, but nowhere and never did he oppose one religion to another. He dreamed of an Assembly of World Religions, where all religions and beliefs would peacefully coexist, where every person could consider himself a full member of this assembly.

Негизги сөздөр: Куран, атеист, космополит, диндердин ассамблеясы, Авдий, Роберт Борк, ислам, христиан, буддизм, бахаизм, Эдигей, суфизм, “Кыямат” “Кассандра тамгасы”.

Ключевые слова: Коран, ислам, христиан, космополитизм, ассамблея религий, Эдигей, “Плаха”, “Тавро Кассандры”, Авдий, Роберт Борк, буддизм, бахаизм, суфизм.

Keywords: Quran, Islam, Christians, cosmopolitanism, assembly of religions, Edigey, “Blach”, “Cassandra's Brand”, Obadiah, Robert Bork, Buddhism, Baha'ism, Sufism.

Чыңгыз Айтматов атеистпи же бир динге ишенгенби? Эгерде ишенсе, ал кайсыл дин? Деги эле анын динге карата көз карашы кандай болгон?

Мындай маселелер улуу жазуучунун көзү барында эле көтөрүлүп жүрчү, азыр деле көтөрүлө калууда. Аны убагында бахаист кылгысы келгендер да (1), сопучулуктун (суфизм) рупоруна (2) айландыргысы келгендер да, ал бир да динге ишенбеген атеист (3:81) деген ойду кыйыткандар да болгон. Азыр деле анын диндик көз караштары жөнүндө сөз болгондо карама-каршы ойлор айтылып жүрөт.

Турмушта бир динге баш-оту, жан дүйнөсү менен берилип, өзүнүн жашоосу түгүл, жарыкчылыкты, андан кийинки мезгилди ансыз элестете албай калган адамдар аз эмес, алардын пайдасынан зыяндары көбүрөөк, анткени алар өздөрү тутунгандан башка ишенимдерди, диндерди кабыл алгылары келишпейт, диний радикалдар, экстремисттер да ошондой адамдардын арасынан чыгат, бирок жарыкчылыкта жүз пайыз атеисттер да болбойт. Өздөрүн атеист деп эсептегендер деле жаратылышта, космосто баардыгын жөнгө салып турган, адамдардын акылы жеткис бир күч бар экенине ишенишет, күндөлүк турмуштарында өздөрү жашаган коомдун диний ритуалдарын аздыр-көптүр карманышат,

сакташат. Жандарына чындап күч келгенде орус жазуучусу Даниил Граниндин акыркы романында көрсөтүлгөндөй, жан-дилдери менен кудайга сыйынышат, жалынышат. “Я молился. Я не знал ни одной молитвы. Я никогда не верил в Бога, знал... что Бога нет, и тем не менее, я молился....Господи, помилуй! Спаси меня, не дай погибнуть, прошу тебя, чтобы мимо, чтобы не попала. Господи, помилуй! Мне вдруг открылся смысл этих двух слов, издавна известных-Господи...помилуй!”(4:8).

“Ушул күнгө чейин мен бир да жолу анык атеистти жолуктура алган жокмун,-деген экен Борис Пастернак баласы Евгений Пастернакка.- Ар бир адам сөзсүз түрдө бир нерсеге ишенет.Өзүн жүз пайыз атеист деп эсептеген адам да Лениндин элесине сыйынат” (9: 461).

Бул парадоксалдуу угулушу да мүмкүн, бирок тажрыйбада ырасталган көрүнүш, адамдын динге карата мамилесине кесиби да белгилүү деңгээлде таасирин тийгизбей койбойт. Баардык элдерде аңчылар, матростор, учкучтар, айдоочулар ж.б. аябагандай ырымчылдыгы менен айрымаланышат. Ар бир ырым-жырымда дин болбосо да жаратылыштагы табийгаттан сырткары турган күчтү тааныган элемент бар. Д.Граниндин бир кейипкеринин сөзү менен айтканда: “В окопах атеисты не водятся” (4:74).

Коомдо салыштырмалуу атеисттик ишенимди тутунгандар аз эмес, бирок дүйнөгө белгилүү этнограф, адамзаттын байыркы маданиятында магиянын, диний ишенимдердин жаралуусун жана калыптануусун изилдеген Джеймс Джордж Фрезердин аныктамасы боюнча, классикалык деңгээлдеги дини болбосо да таптакыр диний салты болбогон этнос жок (15: 61). “Если предположить, что эпоха магии повсеместно предшествовала эпохе религии, то, естественно, подлежат исследованию причины, которые побудили человечество (или его часть) оставить теорию и практику магии и перейти к религии (15: 61).

“Можно предположить, что так, или примерно так, самые прозорливые из людей совершили великий переход от магии к религии”.

...“Религия начинается со слабого, частичного признания существования сверхличных существ, но с накоплением знаний человек приходит к признанию своей полной и абсолютной зависимости от божественного начала” (15: 62).

Ч. Айтматов динге байланышкан маселелерди 1990-жылдарга чейинки “Ак кеме”, “Деңиз жээгин бойлогон ала дөбөт”, “Кылымга тете күн”, “Кыямат”, “Бахиана” сыяктуу повесттеринде, роман, аңгемесинде тигил же бул деңгээлде чагылдырган менен аларды так көз карашка айландырып, императивдик мүнөздөгү категориялуу жыйынтык чыгарган эмес. Алар көркөм чыгармалардагы көп көрүнүштөрдүн, каражаттардын бири катары кейипкерлердин образдарын ишенимдүү, терең ачуу үчүн эле пайдаланылган. Бул ошол убактагы расмий идеологиянын диктатынан, цензуралык жагдайдан улам болушу да ыктымал. Анткени, автор исламдык баалуулуктарды даңазаласа же өзүнүн адаттан тышкаркы диний көз караштарын билдирсе, баары бир аны цензура өткөрбөйт болчу. Бирок, “богу-богово, кесарю-кесарово” дегендей, ошол убакта бир катар орус жазуучуларынын православиялык дөөлөттөрдү, насил-нарктарды өз чыгармаларында чагылдырышканы да чындык. Алар Ч.Айтматовдун “Кыямат” романында христиан дининин тарыхындагы айрым окуяларды, эпизоддорду көркөм чечмелегенин башка диндеги бирөө чиркөөгө уруксатсыз кирип, өз үгүтүн жүргүзгөндөй, өздөрүн мазактагандай кабылдашкан. Андай көрүнүш жөнүндө түшүнүк алуу үчүн “Кыямат” жарык көргөндөн кийин ал тууралуу Россиялык басылмаларга жарыяланган материалдарга үстүртөн көз чаптыруу деле жетишет.

Автордун диний маселелер боюнча көз караштарын саясый, экологиялык, моралдык жана нравалык маселелердей даана, так билдирүүсү 1980-жылдардын аягынан же ошол

убактагы саясый, экономикалык жана маданий реформалардын жалпысынан “кайра куруу” деп аталган этабынан башталат. Ошол убакта Ч.Айтматов коомдук аң сезимге “планетардык ой жүгүртүү”, “чыгармачылык аркылуу аман калуу” деген түшүнүктөр менен өзүнүн дин жана диндер боюнча көз караштарын да ачык жана так сыпаттап айтканга өткөн.

Биз мында алгач сүрөткердин көркөм чыгармаларындагы диний көз караштарга саресеп салып, тастыктап, анан макаланын чегине, мүмкүнчүлүгүнө жараша анын публицистикаларындагы, интервьюларындагы, М.Шаханов жана Д.Икэда менен бирге жазган диалог-китептериндеги диний катмарга кайрылабыз.

Адатта көркөм сөз чеберлери өздөрүнүн ойлорун, көз караштарын эки формада окурмандарга жеткиришет. Биринчи- түз түрдө сөздөрү, макалалары, интервьюлары аркылуу. Экинчи, көркөм чыгармаларындагы кейипкерлердин сөздөрү, ой жүгүртүүлөрү менен. Бирок, эмнегедир жазуучунун жыйындарда, форумдарда ж.б. сүйлөгөн сөздөрү, макала, интервьюларында айткандары гана анын өз көз карашы катары таанылат да көркөм чыгармаларында айтылгандар автордуку эмес, кейипкерлерге таандык деп эсептелет. Шилтеме жасалса да “баланча романдагы түкүнчө деген кейипкер тигинтип айткандай” деп жазылат. Ага мисал катары И.Ильф менен Е.Петровдун “12 отургуч” романындагы Остап Бендердин сөздөрүнө адабиятта, искусстводо гана эмес, саясатта, башкаруу иштеринде кеңири шилтемелер жасалганын көрсөтүүгө болот.

Улуттук адабиятыбызда андай деңгээлге “Манастагы” айрым кейипкерлер (Бокмурун, Бакай, Кошой), Т.Сыдыкбековдун Ыманбайы, Т.Касымбековдун Абил бийи жетишкен. Чындыгында жазуучу ал көркөм чыгарманын жаратуучусу болгон соң, андагы кейипкерлердин саясый, моралдык жана башка жыйынтыктарды чыгарган сөздөрү, позициялары да белгилүү деңгээлде автордуку катары эсептелиши керек. Алсак, улуу микробиолог жана иммунолог И.И.Мечников Лев Толстой өз окуусун көп жылдар бою улуу романдарындагы жана аңгемелериндеги чындык издеген кейипкерлер аркылуу жараналап келгенин көрсөткөн (16:257).

Биз мында жазуучунун көркөм чыгармаларында негизги кейипкерлер тарабынан түз жана кыйыр түрлөрдө дин жөнүндө айтылгандарды автордун өзүнүн көз караштары катары эсептесе, чечмелесе болот дегибиз келет. Бул өңүттөн алганда “Кассандра тамгасындагы” футуролог Роберт Борктун төмөндөгү ой жүгүртүүлөрүн белгилүү деңгээлде Ч.Айтматовдун дин боюнча калыптанган позициясы, көз карашы десек болот. “Эгер жер жүзүндөгү ар бир адам баардык динди күтүнүүгө эрктүү болсо, эгерде адамга баардык жерде эч нерсе менен регламенттелбеген, эгер ал, албетте, Кудайга ишенсе, баардык болгон диндерге бирдей өлчөмдө жана бирдей “статус” менен таандык болуу укугу берилген болсо, ал башка баардык динди тааныбаган кайсы бир айрым конфессиянын, же сектанын жактоочусу болбостон, дүйнөлүк диндердин ассамблеясынын мүчөсү боло алса жана ал өзүн христиан да, мусулман да, буддист да, иудаист да деп санай алса жана эч кандай шылтоосуз алардын баары тарабынан таанылган болсо, жана ушул катардагы ишенимдерге жана диндерге – анын сүйүүсү жана сый-урматы болсо, анын өзүн ошол культтардын баары тааныса, жана ал алардын идеялары менен нормаларын, бирок сектанттык эмес, обочолонбогон, а жалпы диндик идеялары менен нормаларын эркин кабылдаса эмне болмок, айрым инсандын турмушу кандай нукка түшмөк, адам тагдырлары кандай абалда болмок деген ойлор эле. Анда адамдар ортосунда диний мүнөздөгү тымызын жана ачык тоскоолдуктар болмок эмес, бул өтө ири шаарлардагы жана эл жыш жашаган өлкөлөрдөгү көп динди карманган аралаш коомдор үчүн өтө маанилүү” (6:103).

Роберт Борк Жапонияга барганда Буддага, православдардын арасында чиркөөлөрдө Иса пайгамбарга, мусулмандардын арасында жүргөндө ислам динине сыйынуу, Швецияда Лютердин тезистерин кайталоо жөнүндө кыялданат. Ал жашоо образы боюнча гана эмес, саясый, маданий жана конфессиялык көз караштары боюнча да космополит. Космополит-дүйнөнүн жараны, космостун адамы. Ал айрымдар айтышкандай, эли, мекени жок абстракттуу гуманист эмес, ал өз элин, өлкөсүн, маданиятын сүйөт, бирок ал башка элдердин маданияттарынан жогору, артык деп эсептебейт, аларга каршы койбойт. Расаларына, саясый, диний ж.б. ишенимдерине, көз караштарына, жыныстарына карабастан баардык этносторду жана адамдарды тең укуктуу деп эсептейт, алардын диний, маданий, социалдык, менталдык ж.б. өзгөчөлүктөрүн урматтайт. Космополиттер: жер жүзүндөгү баардык адамдарды бир тектен чыккан, адамзат чоң дарак болсо, элдер, этностор анын бутактары. Демек, бутактарды бири-бирине каршы койбогондой эле, элдерди, этносторду, алардын тилдерин, диндерин жана маданияттарын бири-бирине каршы койбоо керек. Адам бир этностун, өлкөнүн гана эмес, жалпы жер шарынын эркин жараны катары каралуусу зарыл,- деп эсептешет. “Космополит болуу-динди чанып, четке кагып кетмей эмес,-деген Ч.Айтматов журналист Т.Насирдиновго берген интервьюларынын биринде,-тескерисинче, диндердин баарын кадырлап барктап, чогуу алып жүрүү” (3:82).

Негизинен улуу гуманист-ойчулдардын көпчүлүгү космополитизмге жакын көз караштарда болушкан. Алсак, И.Канттын категориялуу императивинде, Толстойчулукта, М.Гандинин окуусунда космополитизмдин үлүшү абдан чоң. Ч.Айтматов жогору баалаган немис жазуучусу Томас Манн да И.В.Гётедей эле саясый жактан ачыктан ачык эле космополиттик позицияны тутунган, “Калган элдердин жыргалчылыктарына андагы баардык жакшы сапаттары ачылышы үчүн, -деген улуу Гёте,- немистерди да еврейлердей кылып дүйнө жүзүнө бириндетип таратып жиберүү керек” (7: 325). Томас Манндын да негизинен ага каршы эместиги макаланын подтекстинен байкалып турат. Азыр жаңыдан тарап жаткан бахаизмде космополиттик элементтер үстөмдүк кылат.

Эмне үчүн биз жогорудагы шилтемеге басым жасап, аны Ч.Айтматовдун биротоло калыптанган диний көз карашынын акыркы жыйынтыгы катары эсептөөдөбүз?

Ч.Айтматов “Кассандра тамгасына” чейин деле дин жөнүндө көп ой жүгүрткөн. Андай ой жүгүртүүлөр “Гүлсарат”, “Кайрылып куштар келгиче”, “Ак кеме” чыгармаларында бар. Ал эми “Кылымга тете күн” романынын башкы кейипкери Эдигей Жангелдин досу Казангапты акыркы сапарга исламдын жол-жобосу, ырым-жырымдары менен узаткысы келет. Ал кудайга чындап ишенеби же ишенбейби, ал тууралуу айтылбайт, биздин оюбузча, Эдигейдин көз карашында “Ак кемедеги” Момун чалдай, “Деңиз жээгин бойлогон ала дөбөттөгү” ачык деңизге нерпа уулоого чыккандардай эле; теңирчиликтин, шаманизмдин ж.б. конфессиялардын эпкинтери да бар. Бирок, ал ар бир адам ата-бабалары жаткан жерге, алардын салт-санаалары менен көмүлүшү керек, антпесе адамдын сөөгүн жерге бергендин айбанаттарды көмгөндөн айрымасы болбой калат деп эсептейт. Анын үстүнө Казангап да өлөрүнө жакын өзүн Эне-Бейитке коюуну суранган. Маркумдун акыркы өтүнүчүн аткаруу тирүүлөр үчүн ыйык парыз, бирок аны атасын тезирээк көмө салып, шаарга кетүүгө шашып турган Сабитжан гана түшүнгүсү келбейт. Ага адам өлгөндөн кийин анын кай жерге коюлганы баары бир.

Эдигей Жангелдиндин куран жөнүндөгү түшүнүгү, көз карашы төмөндөгүдөй: “...Эдигей унут боло баштаган куранды эсине салды, сөздөрдүн тартибин, кыраатын ичтен кайрып баратты. Кудайдын сөзү кудайга арналган. Туулуу менен жок болуу өмүр менен өлүм

ортосундагы жарашкыс карама-каршылыкты адам аң сезиминде жараштыруу үчүн көзгө көрүнбөгөн, көңүлгө илинбеген кудайдан жардам суранат. Куран ошол үчүн жаралган окшобойбу. Туулмак жалган, өлүм ак кылып эмне үчүн мындайча жаратып койгонсуң деп кыйкырсаң да кудайга жетпесиң анык. Түбү жок дүйнөнүн башынан бери адам ушуга макул болбой, бирок аргасыз моюн сунуп келатпайбы. Ошол эзелтеден бери куран да айтылып келатат, айтылгандагы мааниси – пенде куру бекер кейиш кылбасын, азап тартпасын, моюн сунсун дегени турбайбы. Жышылып тазаланган чулу алтын сыңары миң жылдап калыпка салынган бу куран сөз маңызын, ой нагызын чогултуп, өлгөндүн үстүндө тирүүнүн акыркы айтар сөзү болуп калган турбайбы. Салт ошол.

Анан Эдигей дагы ойлоду: кудай барбы-жокпу, пенде көбүнесе жанына күч келгенде гана кудайды эстейт. Мунусу натуура кыязы. Ошондон улам жаны оорубагандын кудай менен иши жок деген сөз калса керек. Эмнеси болсо да куранды биле жүрүш парз” (8:106).

Мындан Эдигейдин гана эмес, автордун да ошол мезгилдеги дин, куран жөнүндөгү түшүнүгү, көз карашы көрүнүп турат.

Ар кандай дин адамзат маданиятынын эң жогорку формасы, коомдук мамилелерди жөнгө салуучу инструмент да болуп саналат. Айтматов айрым чыгармаларында Куран жөнүндө жылуу сөздөрдү айткан, айрым публицистикалык макала-интервьюларында, диалог-китептеринде конфессиялар жөнүндө ойлорун, көз караштарын билдирген. “Кыямат” романынын үч негизги сюжеттик линиясынын биринин өзөгүн Кудай издеген, христиан динин жаңыча чечмелеп, колдонгусу келген Авдий деген дервиш түзөт. Анын адеп-ахлактык, этикалык көз караштарын биз мурдагы эмгектерибиздин биринде (Дүйшөнбаев П., Дүйшөнбаев М., “Чыңгыз Айтматовдун экологиялык этикасы”, Б. “Шам”, 2005, 336 б.) чечмелегенбиз. Романда автор конфессиялык так ченемди, көз карашты алып жүргөндү эмес, изденүү жолундагыны көрсөткүсү келген. Авдий автор үчүн христиан дини жана кудай маселеси жөнүндө ой жүгүртүүлөргө объект болуп берүүчү жаңы кудай издөөчү, христиан дининин билермандары үчүн- еретик, ал эми кара куурайдан баңгизаттарды жыйнап, саткылары келген хунтачылар үчүн өз пайдасын билбеген, көздөбөгөн- кудайчыл келесоо. Ал кудай, анын милдети, орду жөнүндө адегенде Координатор Дмитрий Ата, анан хунтачылардын анабашчысы Гришан менен талкуулайт. Авдийдин көз карашы боюнча, коомдогу баардык нерселер, көрүнүштөр өсүп-өнүгүп, өзгөрүп турган соң заманга жараша “кудай” деген түшүнүк да өнүгүп, өзгөрүп туруусу зарыл. Айтматов бул чыгармасын жазган убакта ошол убактагы саясий, экономикалык реформалардын мыкты натыйжаларды берерине бөркүндөй ишенип, ал процесстердин, же жаңыланып, өнүгүп өсүүнүн идеологдорунан болгонун эске алганда, Авдийдин жогорудагы позициясы белгилүү деңгээлде анын көз карашын да билдирет. Мында эч кандай нигилисттик, атеисттик элемент жок. Анткени, дайыма жаңыланып, мурдагылардын кийинкилерге орун бошотуп туруусу табияттын мыйзамы. Кудай деген түшүнүк адамдардын аң сезимдеринде гана, демек, кудайды толук аңдап, түшүнүү үчүн адамдардын аң сезимдери эркин болуусу керек. Бирок, конфессиялардын баардыгы өздөрүнүн постулаттарын гана акыркы инстанциядагы чындык, ал эч качан өзгөрбөйт дешет, үмөттөрүнөн ошону талап кылат. Ага динге ишенген адамдардын деле баардыгы эле макул болгусу келбейт, диний догма менен инсандын ортосундагы карама каршылык, конфликт көбүнчө ушундан келип чыгат. “Менин чиркөөм дамамат өзүм менен бирге,- деп Авдий Калистратов да жак дегенин бербей кашайды.- Менин чиркөөм- мен өзүм. Мен храмды ыйык жер деп эсептебеймин, төтөн чиркөө кызматкерин, айрыкча азыркыларын олуя көрбөйм”(10:111) дейт. Анын мындай сөздөрүн

Координатор бутпарастык катары эсептейт. Уруп, тепкилешсе да өз ишениминен кайтпаганы үчүн хунтачылар аны Исустай кылып сөксөөлгө асып ташташат.

“Кыяматта” дин жана анын коомдогу мааниси, кудай жөнүндө ой жоруулар, карама-каршы көз караштар көп айтылат, бирок автордун так көз карашын билдирген жыйынтык жок.

Дин жана кудай жөнүндөгү “Кыяматта” баштаган ойлорун автор кийин “Иностранная литература” журналында уюштурган кереге кеңештеринде, Дайсаку Икеда экөөсү жазган диалог-китебинде, анан журналист Төлөн Насирдинов, теолог Темиралы Кунашов менен болгон маектеринде өнүктүрүп, конкреттештирген. Чыгармачылыгында жана публицистикасында дин жана кудай темасын чагылдырганы үчүн ага орус чиркөөсүнүн Александр Мень атындагы сыйлыгы да ыйгарылган. А.Мень Россиянын пайгамбарлар жөнүндө эмгектерди жазып, христиан динин жаңы реалийлердин өңүтүндө чечмелөөдө өзгөчөлөнгөн теолог болгон.

1988-жылдын июнунан 1991-жылдын башталышына чейин жазуучу “Иностранная литература” журналынын башкы редактору болуп иштеп, көптөгөн талкууларды, бир катар “кереге кеңештерди” өткөрүүгө демилгечи болгон. Анын катышуусунда А.М.Горький атындагы дүйнөлүк адабият институтунда өткөрүлгөн талкуу “Коммунизм и христианство” деп аталат (11:203). “Художник и власть” деген темада өткөрүлгөн талкууда (12:178) бийлик жана дин маселеси да көтөрүлгөн.

Биринчи талкуунун темасын Англиянын дүйнөгө белгилүү жазуучусу, диний темаларда бир катар көркөм чыгармаларды жазган Грэм Грин сунуштаган. Ал көркөм чыгармаларында гана эмес, публицистикалык макалаларында жана интервьюларында айрым идеологиялар менен христиан дининдеги жалпылыктар жөнүндө айтып келсе, “кереге кеңештеги” талкууда сүйлөгөн сөзүндө коммунисттик идеология менен Рим католикттик чиркөөсүнүн ортосундагы байланыштарга басым жасайт (11:221). Чындыгында коммунисттик идеология менен христиан дининде окшоштуктар көп: эки система тең байларды элдешкис душмандай эсептейт, дүйнөдө абсолюттук теңдик болушун каалайт, келечек жана аркы дүйнө үчүн өзгөчө сабырдуу болууга чакырат ж.б. Бул тууралуу орус жазуучусу Вл.Крупин талкууда төмөндөгүлөрдү айткан: “В СССР, при Хрущеве, был обнародован и без передышки внедрялся в общественное сознание “Моральный кодекс строителя коммунизма”. Невольно бросалось в глаза его почти близнецовое сходство с десятью евангельским заповедями... Назывались сроки прихода светлого будущего” (11:19). Эки окууну элдешкис принципалдуу бир гана маселе бөлүп турат, ал коммунисттик идеологиянын атеизмге негизделгени. К.Маркс үчүн дин-элдин башын айландырган апиyim. Ал В.Ленин динди мамлекеттен бөлгөн, өзү атеист болгон менен дин ар кимдин өзүнүн жеке иши деп эсептеген (14: 536). Эгерде коммунисттик идеология кудайды тааныса, мүмкүн ал саясий окуу болбой эле жаңы конфессиялардын бирине айланмак.

Ч.Айтматов 1986-жылы Останкинодо окурмандар менен болгон жолугушуусунда ал үчүн конфессиялардын арасында Евангелиялык баалуулуктар жогору турарын айткан. “Я считаю, что евангельская система ценностей лежит сейчас в основе нравственных традиций большинства людей во всем мире. Пока что мы еще не придумали ничего нового, что могло бы превзойти эту систему. И я отношусь к этой системе как к основе моральной и нравственной основе человека как такового” (13: 257).

Жазуучунун алгач 1991-жылы Жапонияда басылып, анан орус тилине “Ода величию духа” деген аталышта которулуп, кыргызча которгондун алаңгазарлыгынан улам “Улуу

рухтун одасы” деген теңирден тескери атта чыгып кеткен жапон философу жана ойчулу Дайсаку Икеда менен болгон диалог-китебинин “Өзүн таанууга карай узак жол” (9:432) деген бөлүгү диндерге арналган. Эки ойчул: кудай ар адамдын жан дүйнөсүнүн тереиндеги абийир, намыс, уят, мекенчилдик дегендей эле субъективдүү түшүнүк. Кудайды таанып билгиси келгендер өздөрүнүн жан дүйнөлөрүнө үңүлүшү, чөмүлүшү керек деген жыйынтык чыгарышат. “Кудай-бул сүйүү,-дейт Ч.Айтматов диалог-китепте. Бирок, сүйүүнүн эң бийик жүрөктө сакталган чагылдырылышы-бул музыка” (9:476).

Ар бир адам түбөлүктүүлүктү эңсейт, бул дүйнөдө жетпегендерине аркы дүйнөдө болсо да жеткиси, абсолюттук теңдикти, жыргалчылыкты көргүсү келет. Тиричилигин өткөргүдөй кесипке ээ болуп, иштеп, саясый, социалдык милдеттерин аткарууда башкалардын жардамдарына, тажрыйбаларына таянса, кудай алдында ар бир адам жалгыз, дебютант, кудайга канчалык деңгээлде ишенет, же таптакыр ишенбейби, анын кандай формасын тандап алат, жакшылык, жамандык, абийир, уят дегендерге кандай карайт, аларды өзү гана чечет. Бирок, коомдун туруктуулугу, биримдиги үчүн балдары аталары сыйынган динди сөзсүз сыйлоосу, урматтоосу керек.

“Кудай бирөө гана, -деген китепте Ч.Айтматов, ал эми пайгамбарлар ар түрдүү.Мага келгенде, эгер, прославдардын арасынан кимдир-бирөө “менин” Мухаммедимдин окуусу тууралуу ойлоноуну каалай турган болсо, мен өтө кубанычта болмокмун” (9:477).

Останкинодогу жолугушууда евангелиялык моралдык системаны адамзаттын негизи катары бааласа, Дайсаку Икеда менен болгон маегинде “менин Мухаммедим” деп сыймыктангандын ортосунда бири экинчисин жокко чыгарган карама каршылыктар жокпу? Биздин оюбузча, жок. Ч.Айтматов евангелиялык системаны христиан динин гана эмес, адабиятты, философияны, дүйнө таанымды өнүктүрүүгө кеңири жол ачкан,билермандары аны ар кандай өңүттөрдө чечмелегендерге өзгөчө толеранттуулугу менен айрымаланган система катары жогору бааласа, Икеда менен болгон маегинде “менин Мухаммедим” деп өзүнүн кайсыл динге таандык экенин баса көрсөткөн.

Жазуучу 1990-жылдардын аягында журналист Төлөн Насирдинов менен көп баарлашкан, алардын бир тобу интервью түрүндө убагында “Кыргыз туусу” гезитине жарыяланган.Алардын бири “Дин нурун төгүп турушу керек” деп аталат.Ал баарлашууда жазуучу өзүнө Александр Мень атындагы сыйлыктын ыйгарылуу себебине, анын диний көз караштары жөнүндө Ватикандын журналына “Чингиз Айтматов- атеист, марксист, мусульманин обратился к образу Христа” деген макалага, космополитизмдин адамдарды бириктирүүчү сапатына жана эгерде дин идеологияга айланса, ал Тажикстандагыдай адамдарды чоң кесепеттерге учуратарына токтолуп келип: “Дин нур төгүп турушу керек. Диндин касиети –бириктирүү.Адам баласынын рухий турмушун гүлдөтө турган күч.Дин адам баласын боорукерликке, илим-билим алууга үндөп, кайрымдуулукка, мээримдүүлүккө жетелешти керек”(3:83) деген жыйынтык чыгарат.Ал эми 2005-жылы 31-майда “Ислам.ру” сайтына берген интервьюсунда өз чыгармачылыгына Исламдын баалуулуктары база болгонун, анын сюжеттеринин биринин негизинде роман жазышы да мүмкүндүгүн, Курандын негизинде өз мезгилинин духун, идеяларын жана ой-санааларындагыларды көркөм чагылдыруу- азыркы жана кийинки сүрөткерлердин милдеттери экенин айтат. “На мой взгляд, суфизм, несущий открытость, гибкость, глубину и гуманистический дух,- как раз то, что должно помочь мусульманам в осознании самих себя и современного мира,- деген ал интервьюсунда.- Именно на него, я считаю, важно опираться сегодня исламскому миру” (17).

Резюмелегенде, Ч.Айтматов чыгармачыл ойчул катары космополиттик идеяларды жактаган, анда адамдарды бириктирүүчү чоң идея, күч барына ишенген, өзү да негизинен аны карманган. Андай көз карашын дин маселесине да экстраполяциялаган, аны Роберт Борктун жогоруда шилтеме жасалган диндер жөнүндө ой жүгүртүүлөрү жана Т.Насирдинов менен маегиндеги: “Космополит болуу-динди чанып, четке кагып кетмей эмес, тескерисинче, диндердин баарын кадырлап-барктап, чогуу алып жүрүү” (3:82) деген саптары ырастайт. Бирок, ал эркин ой жүгүртүп, диндерге жалпы адамзаттын кызыкчылыгынын өңүтүнөн караган менен өзүн исламдын уммасынын айныксыз бир мүчөсү катары эсептеген.

Мындай көрүнүш кыргыздардын өзүн мусулман катары эсептеген басымдуу көпчүлүгүнө мүнөздүү көрүнүш. Бизде ислам кошуна өзбектердей жашоо образыбызга айлана элек, ата бабалардан калган ритуалдардын бириндей гана эсептелет. Бул жагынан алганда улуу жазуучунун диний көз караштары, белгилүү деңгээлде, кыргыздардын диний бейнесинин типтүү үлгүсү болуп саналат.

Колдонулган адабияттар:

1. Руханияттын жана турмуштун бардык жактарынын биримдигинин булактары. Бахаи менен жолугушуу (Чыңгыз Айтматовдун Фейзолла Намдар менен баарлашуусу). Б.1998. текст. 68 б.
2. Айтматов Ч., Ислам-коргоого зарылчылыгы жок улуу дин, “Islam.ru”, 2005-жыл, 31-май.
3. Айтматов Ч., Дин нурун төгүп туруу керек, китепте: Насирдинов Төлөн, Эскермелер. Чыгармалар. Б. «Шуру». 2004. 464 б.
4. Гранин Д., Менин лейтенантым, М., 2013, ЭКСМО, 288 б.
5. Tylor E.V., Primitive Culture, М. 1989., Ed. Саясий адабият, 573 б.
6. Айтматов Ч., Чыг. 8 томдук жыйнагы, 6-том, Б. 2008., «Бийиктик», 512 б.
7. Манн Т., кол. Оп. 10 томдо, 10-т., М. 1961, ИЛ, 696 б.
8. Айтматов Ч., «Кылым карытаар бир күн», «Чыгармаларынын томдук толук жыйнагы боюнча», 3-том, Б. 2018., «Улуу тоолор», 522 б.
9. Айтматов Ч., Улуу рухтун одасы., Чыгармаларынын томдук толук жыйнагы, 6-том, Б. 2018, “Улуу тоолор”, 624 б.
10. Айтматов Ч., «Кыямат», Чыгармаларынын томдук жыйнагы, 4-том, Б. 2018., «Улуу тоолор», 518 б.
11. «Коммунизм жана христианчылык» («тегерек столдун» материалдары), «Чет элдик адабият», М. 1989., № 5, б. 203.
12. Сүрөтчү жана бийлик (Тегерек столдун материалдары), «Чет элдик адабият», М. 1990, 3 № 5, б. 178
13. Айтматов Ч., Ар бир адамга суроолор., Китепте: Останкинодогу 15 жолугушуу, М. 1989., Ред. саясий адабият. 303 б.
14. Ленин В.И., Пресненский районундагы митингде сүйлөгөн сөзү, PSS., 36-том, М. 15. Фрейзер Джеймс Джордж, Алтын бутак, М. 1986, Ред. Саясий адабият, 703 б.
15. Мечников П., Жашоонун закону. Мырзанын айрым эмгектерине токтоло кетсек. Л.Толстой. В: Пессимизм жана оптимизм. М. «Советская Россия», 1989. 640 б.
16. Islam.ru, 01:28. 31-май, 2005-жыл.

References:

1. Sources of spirituality and unity of all parts of life. Meeting with one Bahá'í (Conversation between Chingiza Aitmatova and Feyzolla Namdar). В. 1998. text. 68 p.
2. Aitmatov Ch., Islam is a great religion that does not need protection, "Islam.ru", May 31, 2005.
3. Aitmatov Ch., Religion must shed its light, in the book: Nasirdinov Tolen, Eskermeler. Works. В. "The necklace". 2004. 464 p.
4. Granin D., Moi lieutenant, М., 2013, EXMO, 288 p.
5. Taylor EB, Primitive culture, М. 1989., Izd. Political literature, 573 p.
6. Aitmatov Ch., Chyg. Collection of 8 volumes, vol. 6, В. 2008., "Height", p. 512.
7. Mann T., sobr. Soch. В, volume 10, vol. 10, М. 1961, IHL, 696 p.
8. Aitmatov Ch., "Kylym karitaar ir kun", ten-volume complete collection of his works, volume 3, В. 2018., "Great mountains", p. 522.
9. Aitmatov Ch., Ode to the Great Spirit. Ten-volume complete collection of his works, vol. 6, В. 2018, "Great Mountains", p. 624.
10. Aitmatov Ch., "Doomsday", ten-volume collection of his works, volume 4, В. 2018., "Great mountains", p. 518.
11. "Communism and Christianity" (Material "round table"), "Foreign literature", М.1989.,No.5, p. 203.
12. Artist and power (Materials for the round table), "Foreign literature", М. 1990, 3 No. 5, p. 178
13. Aitmatov Ch., Questions for all. In the book: 15 meetings in Ostankine, М. 1989., Izd. Political literature. 303 p.
14. Lenin V.I., Speech at a rally in Presnensky district, PSS., vol. 36., М. 15. Fraser James George, Golden Bough, М. 1986, Izd. Political literature, 703 p.
15. Mechnikov I.I., Law life. About some works gr. To L. Tolstoy. In: Pessimism and optimism. М. "Soviet Russia", 1989. 640 p.
16. Islam.ru., 01:28. 31. 05.2005.

УДК 82-65

DOI 10.33514/ BK-1694-7711-2022-2(1)-35-44

Молдасламова Айнура Калназаровна

Мирас университети, ага окутуучу, Казахстан

Молдасламова Айнура Калназаровна

Мирас университети, ага окутуучу, Казахстан

Молдасламова Айнура Калназаровна

Университет Мирас, старший преподаватель, Казахстан

Moldaslamova Ainur Kalnazarovna

University Miras, Senior Lecturer, Kazakhstan

**РАБГУЗИ "ОРМИСАС АЛЬ-АНБИЯ" ЧЫГАРМАСЫНДАГЫ КИЙИМДИН
АТАЛЫШЫ (XIV кылым)
РАБГУЗИДІҢ «ҚЫСАС ӘЛ-ӘНБИЙА» (XIV ғ.) ЕҢБЕГІНДЕГІ КИИМ-КЕШЕК
АТАУЛАРЫ
НАЗВАНИЯ ОДЕЖДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ РАБГУЗИ "ҚЫСАС АЛ-АНБИЙА"
(XIV век)**